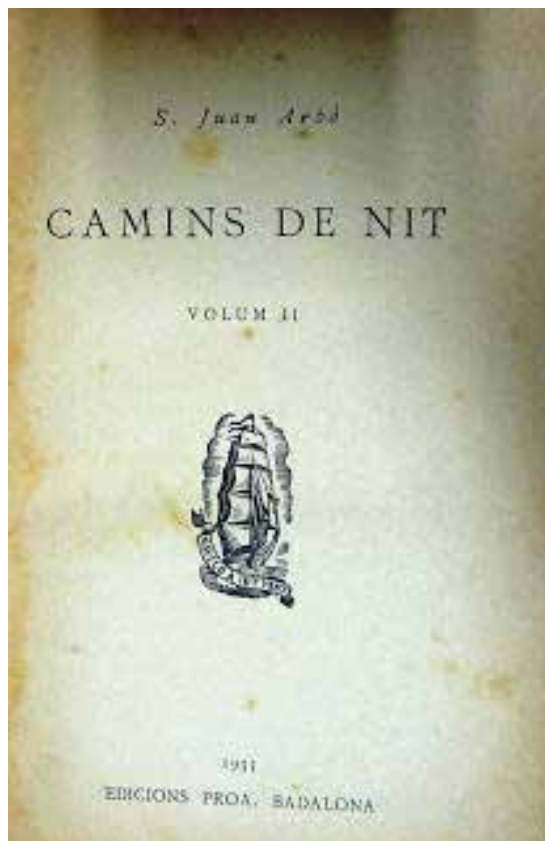

EL MÓN DE LA PARAULA

L'enigmàtica Cenira de
Sebastià Juan Arbó

Joan Todó Cortiella

Tot va començar fa dos anys, tot documentant-me per escriure coses sobre el poble. Havia agafat una caixa d'antics números de *Lo Senienc* (és a dir, de la revista bessona d'aquesta), i em dedicava a llegir-los, per veure què hi trobava. Entre actes de plens, fotos de festes i textos diversos, va aparèixer un article sobre Sebastià Juan Arbó, en ocasió de la seva mort, el de 2 de gener de 1984, signat per Emilio Lleixà¹. Un text on, a banda de repassar l'obra d'Arbó, Lleixà dona una notícia biogràfica inèdita: Arbó havia estat a la Sénia, i fins i tot hi havia situat una part de la seva quarta novel·la, *Camins de nit*. És realment una notícia inèdita: Màrius López en la "Notícia biogràfica" que, per ara, és el document biogràfic més ampli sobre l'escriptor, no hi fa referència². Tampoc en parla el mateix Arbó en els seus llibres de memòries: ni en *Los hombres de la tierra y del mar* (Barcelona: Argos, 1961) ni en *Memorias. Los hombres de la ciudad* (Barcelona: Planeta, 1982).

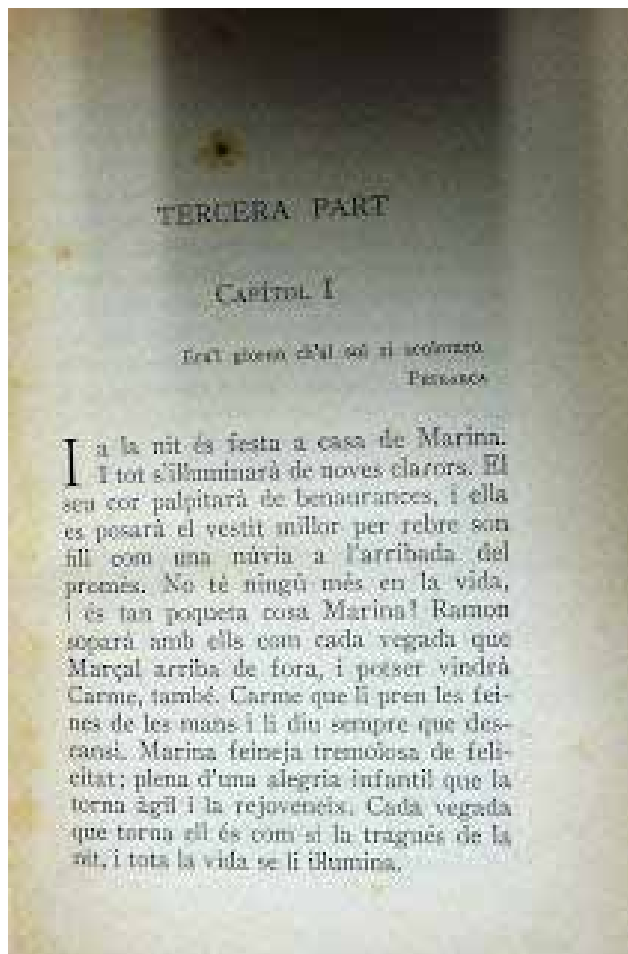
“[Emilio] Lleixà dona una notícia biogràfica inèdita: Arbó havia estat a la Sénia, i fins i tot hi havia situat una part de la seva quarta novel·la, *Camins de nit*.”

Val la pena citar què deia l'article de Lleixà (les majúscules són seves):

Sebastià Juan Arbó, a l'any 1935, va estar aquí a La Sénia on hi va viure els mesos de l'estiu pel fet del clima del nostre poble que els va molt bé als que resideixen a prop del mar. Pel seu caràcter amable i amena conversació, aviat va fer amics. A més sempre satisfà als nadius que un foraster es manifesti sin-

1 LLEIXÀ, Emilio. "Record de Sebastià Juan Arbó", dins *Lo Senienc*, gener-febrer de 1984.

2 LÓPEZ, Màrius. "Nota biogràfica", dins *D.D.A.A. Centenari Sebastià Juan Arbó. 1902-2002*. Barcelona: Institució de les Lletres Catalanes, 2002, pàg. 5-17.

cerament admirant el nostre poble i la gent que hi viu. Inclús Arbó, s'hi va encarinyar (sic) més per La Sénia perquè va tenir un amor amb una noia d'aquí.

He pogut comprovar que són bastants els seniençs que el coneixen com escriptor, per haver llegit algunes de les seves obres. Ara bé, crec que és mereixedor que la seva obra la coneixi (sic) més gent, perquè molt pocs saben que una de les seves novel·les, "CAMINS DE NIT", que va obtenir el Premi Ciutat de Barcelona, tracta concretament de fets reals que es refereixen als problemes i lluites que tenien en aquells temps els regadors dels Plans. Va creure coninent no dir exactament el lloc on es desenrotllaven els fets per si algú dels personatges que reflexa (sic) es donés per al·ludit. El nom imaginari que li possà (sic) fou el de CENIRA.

En un primer moment, vaig oblidar-me'n. I més endavant vaig tornar-hi. El fet, però, és que era una notícia massa remota per treure'n res clar. Emilio Lleixà va morir el 1988. La seva filla, Ifi Lleixà, recorda que el seu pare en parlava sovint, de Sebastià Juan Arbó, a les tertúlies del cafè del Club, però no en té cap més dada. Per telèfon, Màrius López va explicar-me que no ho havia sentit a dir mai, tot i que el cas és

que és un home molt connectat amb la Sénia: hi va viure uns anys, hi té força amics, i cada any hi puja per Festes. Però no ho havia sentit a dir mai. I aquí s'acaba la pista. Com a mínim la que és fora del llibre.

Perquè un poble anomenat Cenira és, efectivament, l'escenari d'un grapat d'episodis de la tercera part de *Camins de nit*. El topònim té un origen força clar: Heròdot, en el volum VI de la seva *Història*, diu això: "Aquestes mines fenícies [les de l'illa de Tassos] es troben entre dues localitats anomenades Enira i Cenira, davant les costes de Samotràcia"³. És a dir, seria l'actual ciutat de Kinyra, just a l'illa de Tassos. Deixant a banda per ara la qüestió de per què va escollir aquest nom (però més tard hi tornaré), el cas és que és un procediment ben curiós dins l'obra d'Arbó, on els escenaris acostumen a ser tan concrets que el seu primer llibre es diu *Terres de l'Ebre*. Aquest mateix espai és l'escenari d'allò que s'ha anomenat "primer cicle de l'Ebre"⁴, format per la mateixa *Terres de l'Ebre*, *Camins de nit* i *Tino Costa*.

Aquesta última, per cert (que, sigui dit de passada, em sembla l'obra mestra d'Arbó) estava situada, en editar-la per primer cop el 1947, en un poble anomenat Santa Maria dels Monts. Però en revisar-lo per a l'edició de 1968 a Club Editor (l'edició que en serà la definitiva) Arbó va canviar el topònim per Amposta. Ell mateix ho indicava al pròleg de *Tino Costa*:

A Amposta es podria encara avui identificar quasi punt per punt l'escenari de la meua obra; potser aquesta haurà perdut en vaguetat poètica -no ho sé-, però ha guanyat en concreció, en veritat, i tal vegada sigui cert que el fet local, si és verídici i humà, guanya amb la concreció en universalitat, contra el que es podria creure.⁵

En el cas de *Camins de nit*, alguns topònims (la torre de la Carrova, la plaça de l'Aube) ens permeten reconèixer Amposta, però aquesta no és anomenada mai; és només "el poble". I aquesta indeterminació és la que aplica a la major part dels seus llibres, des de *Terres de l'Ebre* fins a *L'espera*; en aquesta última, una novel·la de maduresa, l'editor Joan Sales feia referència a la qüestió en la carta-pròleg que l'obre:

El lloc, per bé que no l'anomenes, és la teua petita ciutat, no natal, però adoptiva: Amposta. No l'anomenes mai, però ja amb quina força de suggestió, amb quina amplitud, amb quina riquesa de detalls ens l'evoques! [...] Cal fer la reserva que no tots els detalls s'ajusten rigorosament a l'estricta topografia material d'Amposta; és el teu poble i no l'és.

3 HERÒDOT. *Història*. Llibre VI. Trad. Joaquim Gestió. Barcelona: Editorial Alpha/Institut Francisc Cambó, 2009, pàg. 52.

4 ROSALES, Emili. "Introducció", dins JUAN ARBÓ, Sebastià. *Obra catalana completa I*. Barcelona: Columna, 1992, pàg. 17 i 31.

5 Íbid. pàg. 582.

No anomenant-lo mai, has volgut conservar tota la teva llibertat de creació literària i tal vegada, a més d'això, *brouiller*⁶ les pistes⁷.

Sales mateix, tot seguit, apunta la possibilitat que Arbó hagi realitzat una operació semblant amb els personatges: basar-se en individus reals per construir personatges ficticis amb el nom canviat (ja que no omès). Una qüestió que, com hem vist, també plantejava Emilio Lleixà en el seu article: la possibilitat que Arbó canviés el nom a Cenira per evitar ofendre algú.

¿Com és, però, aquest poble? Aquí cal fer una precisió: Arbó sovint modificava els seus llibres a cada edició. Igual que en un moment determinat va canviar el topònim de *Tino Costa*, aprofitava per modificar-ne les opcions lingüístiques, per canviar-ne detalls, adjectius, escenes senceres; per corregir-los, de vegades, a fons. De *Camins de nit*, concretament, n'hi ha tres versions: la publicada per Proa el 1935, la publicada a Selecta el 1954 i la publicada a Edicions 62 el 1966. Aquesta última, "corregida" (sense indicar què), serà la versió "definitiva" editada per Emili Rosales el 1992. Jo, personalment, només n'he pogut consultar la primera de 1935 i l'última de 1992; prou per comprovar, per exemple, com al principi de la seva carrera Arbó emprava les formes dialectals ebrenques a l'hora de fer parlar els personatges, cosa que va deixar de fer més endavant (a la versió de 1966 els escassos diàlegs són en català normatiu, amb algun detall aïllat). Entre molt diversos canvis, hi ha la descripció de Cenira. El 1935 feia així:

Cenira era un poblet fosc perdut entre muntanyes. Les dones -o eren velles o adolescents- vestien totes de negre i al toc d'oració s'agenollaven pels carrers. Era enclavat en una fondalada i com perdut; el tren el deixava de banda; la mar era lluny, que rompia onades contra els batents, més enllà, darre-ra les carenes, i més enllà, a la fi de la vall immensa. Els habitants de Cenira quan sentien parlar de la mar escoltaven badant i com enlluernats. El món s'acabava a l'entorn de Cenira, i de tant en tant sortia una processó.⁸

En canvi, el 1966 tindrem (marco en negreta els canvis):

Cenira era un poble **vell, d'aspecte trist i fosc, perdut entre les muntanyes. Els voltants eren abruptes, amb espessos boscos d'alzines, amb olivars i quadres de vinyes**

"Al principi de la seva carrera Arbó emprava les formes dialectals ebrenques a l'hora de fer parlar els personatges, cosa que va deixar de fer més endavant."

pels pendants. Les cases eren de color fosc, ombrívols, i s'agrupaven en una altura rocosa, a recer del campanar i amb el riu a una vora. El tren el deixava de banda; el tren passava per la part baixa, molt lluny, quasi per la vora del mar. El mar era també lluny; rompia onades contra els penya-segats, més enllà de les carenes llunyanes, que tancaven el paisatge cap a Llevant, més enllà encara, cap a la fi de la immensa plana. El món semblava acabar-se a les voltes de Cenira, i només una tartana que sortia cada dissabte posava el poble en comunicació amb el món. Era un llogarret quasi perdut, extraviat entre les serres.⁹

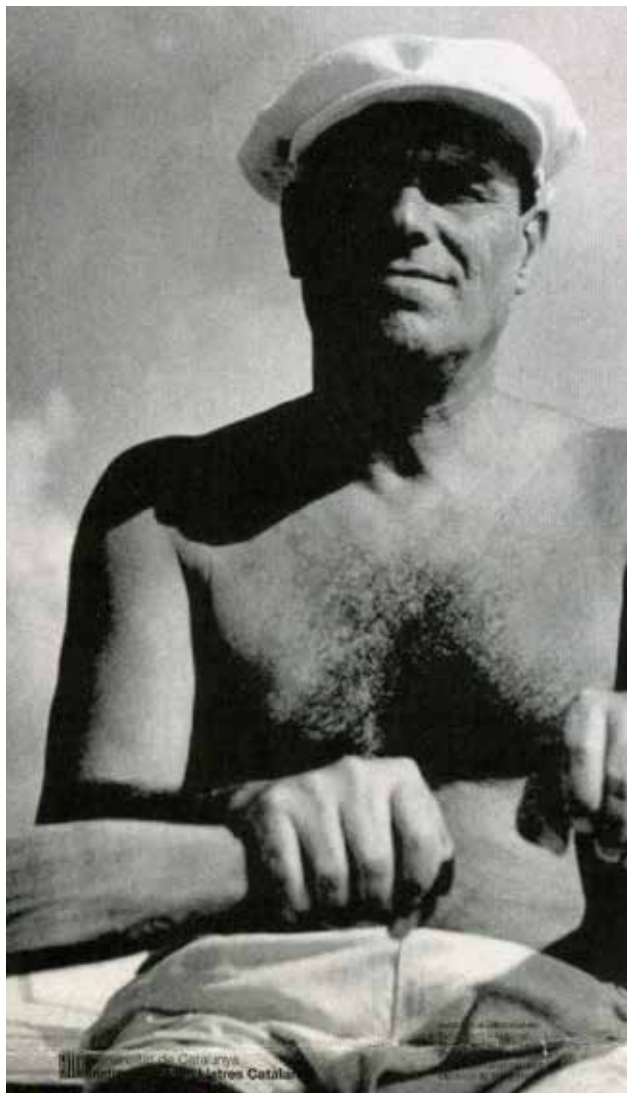
D'aquesta descripció (aïllada dins el text del capítol x de la tercera part del llibre, "Marçal") n'han desaparegut, aparentment, les dones. El cas, però, és que apareixen uns paràgrafs més amunt. També els

6 En francès a l'original. Es refereix a 'confondre'.

7 SALES, Joan. "Carta-pròleg", dins JUAN ARBÓ, Sebastià. *L'espera*. Barcelona: Club Editor, 1992, pàg. 15.

8 JUAN ARBÓ, Sebastià. *Camins de nit*, volum 2. Badalona: Proa, 1935, pàg. 329-330.

9 JUAN ARBÓ, Sebastià. *Obra catalana completa I*. Barcelona: Columna, 1992, pàg. 473. D'ara en endavant, si no indiquem altra cosa, citarem aquest llibre.

enigmàtics “batents” de 1935 han estat corregits per uns “penya-segats” més adequats lingüísticament, que Arbó situa ara amb força concreció, “cap a Llevant”. Però, sobretot, el poble ha deixat d’estar “enclavat en una fondalada”; en la nova versió se’ns detalla la vegetació que l’envolta, el color de les cases, que hi ha un riu i que està, a la pràctica, incomunicat.

Caldria, però, contextualitzar-ho. *Camins de nit* és sobretot la història d’una família de pagesos ampostins, la formada per Jaume i Marina i el seu fill Marçal. La primera part del llibre, “La baralla”, explica la història de Jaume i la seva mort per un conflicte d’aigües; un episodi lligat tan dèbilment als fets posteriors que va poder passar a formar part del recull *Narracions del Delta*. Però la segona part del llibre, “La forastera”, els abandona per explicar l’arribada al poble de dos germans, Mercè i Meret, ella molt bonica i ell una mica endarrerit; també aquesta part acaba amb la mort del germà, i només una fugaç aparició de Marina la connecta amb la primera. És a la tercera part del llibre, “Marçal”, la més llarga, que la forastera Mercè i el fill Marçal es troben, i s’enamoren. Enmig, apareixen tot d’històries incrustades (la

de la Pigadeta, la dels sagineros) que fan de *Camins de nit* una novel·la de construcció complicada, difícil d’unificar. Sobretot perquè Arbó fa una excepció a la seva tendència general, la de fer històries lineals, i introdueix salts enrere.

La major part d’ells serveixen per explicar la història de Mercè, la forastera; més ben dit, alhora que l’expliquen van retardant les respostes sobre el passat obscur de la noia, mantenint en l’ombra fets de la seva vida per tal de dificultar no tan sols el nostre judici, sinó sobretot el de Marçal, un noi que té un ideal tan elevat de la dona que les dones reals sempre acaben decebant-lo. No és casual: la història d’amor entre Marçal i Mercè és la història de com ambdós van superant les pors, la desconfiança respecte a l’altre, la manera com ella arriba a confiar que ell serà capaç d’assumir el seu passat, i de com ell arriba a assumir-lo (a través d’una catarsi, tot sigui dit, violenta). I un d’aquests episodis del passat de Mercè és el que té lloc al poble de Cenira. Òrfena de pare, el seu padrastre decideix casar-la amb un personatge anomenat “el ric de Cenira”, que és merament al·ludit a la segona part del llibre. És a la tercera part que ens el descriuen millor: “El ric de Cenira era un home gras, rabassut. Mercadejava entre aquells pobles i era amic del vi i de la xera, i no deixava diversió, per baixa que fos, que se li posés a la mà” (pàg. 455). “El de Cenira tenia una traça rara a mercadejar amb profit, a enganyar la gent; era inclinat a les dones i, si era possible, a les jovenetes. Davant d’una noia perdia els sentits; els ulls se li encenien de luxúria i la veu se li travava” (pàg. 456). “Se’l coneixia, primer per les seves disbauxes; en segon lloc, per la seva manca d’escrúpols quan es tractava dels seus desigs” (íbid. pàg. 476). Arbó ni tan sols ens estalvia la narració de la violència sexual exercida en la filla d’un masover (el qual acaba morint assassinat).

“Òrfena de pare, el seu padrastre decideix casar-la amb un personatge anomenat “el ric de Cenira”.”

És amb aquest personatge que Mercè és casada. La seva casa, porxada, es troba a la plaça de Cenira (pàg. 481); per la porta del darrere, indica Arbó, s’accedeix al camp (pàg. 484). A banda del ric hi viuen les seves dues germanes; en veure-les Mercè, pensa: (pàg. 475) “hi havia en elles alguna cosa d’inhumà, alguna cosa de rèptil o d’animal de presa”. Hi ha una animalització constant del personatge del ric, compartida amb les seves germanes conques (que són, de fet, les principals agents del seu poder, les responsables últimes, per exemple, de l’assassinat del masover); passiu, dominat pel desig, és poca cosa més que una bèstia lasciva: (pàg. 482-483) “El rostre, cobert de suor, lluent, amb un somriure bestial, i encara amb restes de vòmit escorrent-se-li per

les comissures. Portava la camisa fora; els pantalons, caient-li; anava brut de fang, la camisa plena de vòmit i de vi, i podia d'una manera insuportable (...). La llum de l'espelma que cremava sobre la calaixera li il·luminava, ara, a ell, el rostre de ple; li posava al descobert el somriure bestial, els ulls enfonsats, quasi perduts, en el rostre embotornat. Es balancejava feixugament cap enrera i cap endavant i es posava contra la paret o s'agafava a una cadira. De tant en tant, un eructe el sacsejava i es portava la mà a la boca amb gest maldestre". Significativament, ni el ric ni les seves germanes arriben a tenir un nom propi.

El fet és que Mercè acaba fugint de la casa quan l'home, embriac, tracta de violar-la, i es refugia en una de les fàbriques de paper que hi ha al poble ("edificis ròncs posats a la vora del riu", diu Arbó a la pàgina 495). També d'allà n'haurà de sortir (a causa de la gelosia de la dona de l'amo de la fàbrica), i llavors té lloc un episodi al·lucinant: Mercè és apedregada per les dones de Cenira. Arbó insisteix sovint en la presència d'aquestes dones, i en el fet que vesteixen de negre (pàg. 472 i 497)¹⁰. La salva un tal Labarta, un marxant agitanat que n'està enamorat, i que se l'endú a una casa on la tindrà tancada i la violarà. Labarta és, de fet, el personatge que més tard apareix al poble i s'interposa entre Mercè i Marçal, precipitant el desenllaç (que no explicaré aquí, perquè tampoc cal). En qualsevol cas, aquest resum fa evident una qüestió: l'episodi de Cenira és una davallada als inferns.

En Arbó hi ha sempre una categorització clara dels espais, i de la gent que els habita. Hi ha una contraposició clara, a *Terres de l'Ebre*, entre la gent de la ribera (els pagesos del Delta) i la gent del poble, és a dir, els que viuen a la intempèrie, enmig de la natura, i els que viuen dins la civilització; igual que a *Tino Costa* el poble s'oposa a la ciutat. I hi ha, a *Camins de nit*, i en general a totes les novel·les d'Arbó, un àmbit que caracteritza tots els antagonistes de la novel·la, tots els personatges malvats (des del Borra que es baralla amb Jaume fins a Labarta): la taverna. *Camins de nit*, en certa manera, podria ser vista com un enfrontament entre dos grans espais: la casa familiar on els protagonistes viuen al principi i la taverna d'on els vindran totes les desgràcies. Així mateix, Cenira està configurada, dins la novel·la, com un espai maligne, un regne infernal. La versió de 1935 ho feia ben evident en situar-lo "enclavat en una fondalada", com hem indicat abans. En la versió definitiva, les cases "eren de color fosc", un detall que té poc a veure amb la tendència a emblanquinar les parets d'aquestes terres; els carrers són plens de dones vestides de negre. Cal que recordem ara una qüestió que abans

hem deixat de banda: Arbó escull per al seu poble el nom d'un antic emplaçament de mines, és a dir, d'un espai subterrani, situat sota terra, al lloc on en la imaginació antiga sempre s'havia situat l'infern. La seva caracterització, el seu paper dins la novel·la (el lloc on va a parar una jove casada, on perdrà la virginitat, on deixarà de ser pura), és el mateix que els espais de *Solitud*, de Víctor Català, o que el Comarquinal de *Laura a la ciutat dels sants*, de Miquel Llor. O que l'escenari d'*Els sots feréstecs*, de Raimon Casellas. Un grapat d'escenaris muntanyencs, aïllats de la civilització, obscurs, fins i tot infernals, descrits amb tot detall i llunyanament basats en pobles reals, però en el fons suficientment vagues i indeterminats, aptes per convertir-los en espais simbòlics, representacions d'un concepte més que no pas d'una realitat, espais imaginaris on explorar el mal.

Tornem, però, a l'article d'Emilio Lleixà, segons el qual Cenira és la Sénia. Podríem llegir l'episodi de Cenira atents a això, i descobriríem que, efectivament, Cenira és un poble situat vora un riu (Arbó, però, en diu "el riu"; es fa difícil no pensar que aquesta denominació, per a ell, designa l'Ebre), en una altura rocosa. Que té fàbriques de paper, i que no és gaire gran. També descobriríem, per altra banda, que la casa del ric té porxos (i cap casa de la Sénia, que jo sàpiga, n'ha tingut fins fa poc temps) i, com dèiem ara mateix, les cases són fosques (i les fotos antigues d'aquest poble ens mostren sempre un poble de cases blanques). La descripció de Cenira indica que és un poble situat a la muntanya; ara bé, l'Arbó, home nascut a la vora del mar, a *Los hombres de la tierra y el mar* diu el mateix sobre Masdenverge; és com si aquells colls i turons, a ell, ja li semblessin força elevats. Hi ha quelcom encara més interessant: com hem indicat més amunt, Arbó indica que darrere la casa del ric comença el camp. I la casa del ric es troba a la plaça del poble, davant de l'església; és a dir, que Cenira és un poble realment petit. Ara bé, en un moment determinat hi ha una contradicció: el ric de Cenira i els seus amics surten de ronda borratxos (l'episodi, per cert, és bastant útil per relativitzar que avui dia la gent sigui menys educada que abans), després que tanqui la taverna. I el cas és que el seu passeig és prou llarg per suggerir que Cenira és més gran que no semblava. És a dir, que Arbó estira o arronsa el llogarret segons li convé.

Ara, si m'ho permeteu, faré una digressió teòrica. Cenira, el lloc anomenat Cenira (igual que, en general, els espais on Arbó situa les seves novel·les) funciona, en certa manera, com un personatge. Ara bé, els personatges, en una novel·la, són dels elements més difícils de definir. Tots funcionen com si Emma Bovary, o Oliver Twist, o la Colometa, fossin persones reals (i l'objectiu del novel·lista és que semblin persones reals), gent que ens cau simpàtica, o antipàtica, que estimem o que odiam; però el cas és que un personatge de novel·la no és més que

¹⁰ Per altra banda, no sembla un aspecte exclusiu de Cenira. Tota la segona part de la novel·la, "La forastera", és entre altres coses la història de com les dones del poble innominat (però que és Amposta) on tenen lloc els fets es posen en contra de Mercè, per una combinació de recel, d'enveja i frustracions mal païdes, alimentada també pel fet que Mercè és pobra però orgullosa.

“Us admeto que, per això mateix, des que vaig llegir l'article d'Emilio Lleixà no sé llegir Camins de nit sense imaginar-me que Cenira és la Sénia.”

un grapat de frases sobre el paper, no té cap altra existència que la d'un esquema escaït. Es pot fer el recompte d'aquest grapat de frases, i el resultat sol ser prim, esquelètic, en comparació amb la idea que ens en fem en llegir el text: perquè durant el procés de lectura, a partir de les indicacions fornides per l'autor, som nosaltres, els lectors, que les complementem amb les nostres idees sobre com som les persones i construïm aquella il·lusió de persona real. I sovint oblidem (i és millor que així sigui) que tot plegat és molt artificial, una pura il·lusió de l'esperit. Per exemple, el ric de Cenira: sobre el seu aspecte físic, estrictament parlant, només se'ns diu que és “gras, rabassut”, res més. És amb aquests senzills elements que ens l'imaginem, d'una manera força semblant a la il·lusió de moviment que crea veure seguides una sèrie de fotografies d'un cavall amb les cames en diferents posicions. “Gras, rabassut” ens fa recordar alguna persona semblant que hàgim vist (jo, per exemple, he acabat adjudicant-li a Mercè un rostre molt precís, el d'una persona concreta que conec). I amb els espais passa quelcom semblant: ens fem una imatge de Cenira a partir de les poques indicacions que en dona Arbó, una imatge feta a partir de les seves frases, però també a partir de la nostra idea de què és un poble de muntanya, dels pobles petits que hem vist al llarg de la vida. Us admeto que, per això mateix, des que vaig llegir l'article d'Emilio Lleixà no sé llegir *Camins de nit* sense imaginar-me que Cenira és la Sénia.

Però això seria força diferent de dir que ho sigui. Hem vist que Joan Sales justificava la indeterminació dels escenaris d'Arbó per la necessitat de preservar la llibertat d'invenció literària; i la vaguetat en els noms de determinats personatges per tal de no ofendre ningú. Una idea que també adopta Lleixà. El

cas és que, com demostra la lectura dels seus volums de memòries, bona part de les històries de l'Arbó no són estrictament imaginades per ell (cosa que no vol ser cap retret; el mateix passa amb la majoria dels escriptors), sinó que són històries que havia sentit, que li explicaven a casa, que sentia pels cafès. Són històries reals, esdevingudes en llocs concrets i protagonitzades per individus amb noms i cognoms. Arbó, però, difumina les referències, i modifica allò que li convé. Al cap i a la fi, segurament no va existir cap ric de Cenira lasciu, amb dues germanes conques i malvades; però és, estrictament, el que Arbó necessitava per construir-li un passat conflictiu al personatge de Mercè. Necessitava que aquest passat conflictiu fos enigmàtic (perquè allò que batega sovint per sota dels personatges de l'Arbó és la incomunicació, la sol·ledat, la por i la desconfiança respecte a l'altre, i allò que sosté la intriga del llibre és que Marçal no coneix el passat de la noia, que la fa tan semblant a les dones que abomina), i per això necessitava situar-lo fora del poble on té lloc la major part de l'acció. Necessitava un altre escenari. Segurament (dubto que Lleixà s'ho inventés) Arbó, a banda de llegir les obres de Víctor Català, de Raimon Casellas o de Prudenci Bertrana, va venir aquí, i va decidir emprar un seguit de detalls per al seu poble imaginari; i li va donar un nom inventat (que, tot sigui dit, recorda força a “La Cenia”) per mantenir la vaguetat. I potser, realment, perquè tampoc calia que el declarassin *persona non grata*. És, en qualsevol cas, un problema que deixo als biògrafs (ja tinc comprat un sobre i un segell per, tan aviat acabi d'escriure aquest article, enviar-li a Màrius López una còpia de l'article de Lleixà). Enllà de la vida real d'Arbó hi ha la seva tasca literària, la construcció d'un univers ficcional que, construït amb els elements de la vida, és autònom, ni veritat ni mentida. Una construcció artificial, treballada: una peça artística. És un procés que Proust, a *El temps retrobat*, va descriure així: “I encara més que el pintor, l'escriptor, per obtenir volum i consistència, generalitat, realitat literària, igual com necessita veure moltes esglésies per pintar-ne només una, necessita també molts éssers per a un sol sentiment”.